

STARÁ KOUŘIM — OSREDNJE GRADIŠČE RODU ZLIČANI V IX.—X. STOLETJU NA ČEŠKEM

MILOŠ SOLLE

Stará Kouřim leži kakih 50 km vzhodno od Prage, prav blizu zgodovinsko znamenitega mesta Kouřim v kolinskem okraju. Mesto samo je bilo ustanovljeno v okviru kolonizacije pred letom 1261, ko je bilo — po zgodovinskih poročilih — postavljeno za vzor drugim mestom. Stará Kouřim¹ se imenuje danes nizek, toda precej obširen grič (40 ha) jugovzhodno od mesta. Ustvaril ga je meander rečice Kouřimke, ki ga je ločilo od hribovitega pomola, imenovanega po izginuli cerkvi sv. Jurija. Na severovzhodni strani je ves grič utrjen s trojno okopno utrdbo v tri neenako velike prostore z lastnim manjšim gradiščnim arealom na južni strani in z dvema krožno se približujočima velikima predgradjema na severni strani. Areal gradišča je bil torej varovan delno s silno skalnato strmino ob kouřimskem potoku, delno pa z razčlenjenim poljem na nezavarovani severni in vzhodni strani. Samo notranje gradišče meri ne celih 6 ha, prvo predgradje čez 13 ha, drugo največje pa 22 ha. Izmed nasipnih pasov je najmogočnejši zunanji okop, visok danes 3—4 m in dolg čez 1300 m. Srednji nasip je viden le na mestih kot enovita meja, večinoma preorana. Dolg je čez 800 m. Notranji nasip tvori precej visoko, toda lahno terensko valovitost ter je dolg 400 m.

Z najstarejšo zgodovino Kouřime in kouřimskega okoliša vobče nas seznanjajo naši srednjeveški kronisti. Najstarejše poročilo o Kouřimi pri naša Kristián, avtor »Legende o sv. Václavu« iz sredine X. stol.² Splošno je znano Kristiánovo pripovedovanje o uporou kouřimskega vojvode Radslava, vladajočega dobro obljudenemu mestu Kurim (»urbs Kurim populosa«), o spopadu kouřimskega vojvode s češkim knezom sv. Václavom, o dvoboju obeh knezov vpricho svojih vojakov in o čudežni zmagi svetnikovi nad Radslavom. Pripoved se končuje s spravo, pri čemer si je kouřimski vojvoda pridržal svoje vojvodstvo. Svojevrstno pojmovanje tega dogodka vsebuje svetovaclavska legenda v »Oriente iam sole« iz XIII. stol., ki dopolnjuje spopad še s predhodno bitko.³ Lego Kouřime omenja svetoprokopska legenda.⁴ Kronist Dalimil veže Kouřim s sre-

¹ Dr. B. Svoboda, Dějiny opevnění král. krajského města Kouřimě, Ročenka města Kolína a okresu, Kolín 1941.

² Kristián, Život sv. Ludmily a sv. Václava, FRB I 227, vydání Praha 1873.

³ J. Pekař, Die Wenzels u Ludmila-Legenden. Um die Echtheit Kristians, 409-450. Praha 1906.

diščem rodu Zličanov s tem, da imenuje Kouřim Zlick kot s prvotnim imenom, medtem ko ima ime Kouřim za mlajše ter izvaja njegov nastanek od požara, nastalega ob uporabi Depolta kouřimskega proti Přemislju Otokarju I.⁵ O istovetnosti Liczka, resp. Zlicska s Staro Kouřim bi pričala tudi zemljiška knjiga »Liber contractionum« iz leta 1529, po kateri je »Mojster Brykcej iz Liczka kupil si vrt z mestom na vrhu gradišča starega kaurzjima, nekoč imenovanega liczko«.⁶ In če tudi je Dalimilova pripoved očitno izmišljena, moremo domnevati, da temelji na nekem starejšem izročilu. Zemljiška knjiga pa naravnost sili k sklepu, da je bila Stará Kouřim resnično središče zličanskega rodu, največjega tekmeča Přemislovih Pražanov.

Saški letopisec Widukind iz X. stoletja pripoveduje o pokoritvi upornega subregula leta 936 za Boleslava I., ki je tudi razdejal njegovo gradišče.⁷ In ker ne imenuje Kouřime, istovetijo nekateri zgodovinarji Widukindovo gradišče s Kouřimo. Kronista V. Hájek in B. Prapročký delno ponavljata zapiske prvotnih kronistov, delno pa si grobo izmišljata nezanesljive podatke na primer o ustanovitvi Kouřime leta 629 po Lechu, bratu praočeta Čecha in podobno.⁸

Če strnemo izsledke zgodovine, ki bi mogli biti opora pri orisu kouřimske zgodovine, dobimo ta-le zgodovinski okvir: Stará Kouřim, prvotno imenovana morda Liczko ali Zliczko, je bila središče kouřimskega vojvodstva, ki je tvorilo jedro rodu Zličanov, zavzemajočega obsežno področje od Labe do južne Češke. Rod Zličanov je mejil na Čehe, zalabske Hrvate in južnočeške Dudlebe. To je bilo kristalizacijsko jedro, iz katerega se je pozneje, v drugi polovici X. stoletja, razvila fevdalna domena Slavníkovcev. Natančne meje Zličanov proti přemislovim Čechom so doslej sporne. Novejši raziskovalci se nagibajo k mnenju, da meja ni bila Vltava, kot je sodil na primer prof. E. Šimek,⁹ marveč težko dostopni obmejni gozdovi Černih lesov ter posazavski pragozd, Laba in moravska dežela sta nedvomni meji na severu in vzhodu.¹⁰ Po Kristiánu bi bilo mogoče soditi, da je zličanske vojvode v dobi razcveta Kouřime v njih samostojnosti omejevala nadvlada přemislovskih Čechov, kajti le tako je moč razjasniti kazensko odpravo praškega kneza proti »upirajočemu se« vojvodi Radslavu. O času ustanovitve Kouřime zgodovina molči, toda tudi razrušenje Kouřime leta 936 po Boleslavu I. — po Widukindovem poročilu — je le verjetna domneva. Stará Kouřim je po tem datumu izgubila gotovo svoj pomen, tudi če ni morala biti docela opuščena, v romanski dobi pa se je kouřimsko politično in cerkveno središče preneslo na sosednji podolgovati pomol sv. Klimenta, kjer je poleg cerkve sv. Jurija

⁵ Život sv. Prokopa, FRB II, 5, 361, Praha 1875.

⁶ Dalimilova Rýmovaná kronika česká, FRB III, kap. XXII, 4, LXXVII, 11—12.

⁷ Knihy kouřimské r. 1529. To razlago pa zanika J. V. Šimák, České dějiny I, 5, Středověká kolonizace 937—941, Praha 1938.

⁸ Widukind II, 3. To razlago podpirajo: V. Hrubý, Původní hranice biskupství pražského, ČMM L (1926) 17n, J. V. Šimák, l. c.

⁹ V. Hájek, Kronika česká, list 1, 48, 50, 81.

¹⁰ E. Šimek, Od pravěku k dnešku I, 75n, Praha 1950.

¹¹ R. Turek, Kmenová území v Čechách, ČNM, 3—46, 29. Isti, K západním hranicím Slavník. p. ČSPSC LVIII, 1950, 142—8, 143. M. Vách, Čeští Charvatí, Č. Č. H: L, 1947/9, 129n.

bil postavljen gradič z oblastjo okrožnega središča. V podgradju romanske Kouřimi je bilo v XIII. stol. ustanovljeno zgodovinsko mesto. Bilo je odslej okrožno središče in v cerkveni organizaciji središče arhidiakonata.¹¹

Sl. 1. Del ornamentirane steklenice

Sl. 2. Lonec starejše plasti

Po posameznih sondažnih delih prof. L. Piča je začel Arheološki zavod ČSAV leta 1948 sestavno raziskovanje, ki bo letos dokončano.^{12, 13, 14} Celotno raziskovanje je torej zahtevalo že deset let delovnih sezon, često trajajočih do pol leta.¹⁵

Stratigrafična vprašanja. Z ugotavljanjem sondami v začetnem stanju raziskovanja in z obsežnim ploskovnim odkrivanjem v njegovi končni

¹¹ Zakládaci listina kláštara břevnovského, Erben, Regesta 34 »provincia churimensis«. J. Schaller, Topographie des Königreichs Böhmen X, Praha a Vídeň 1788 K. V. Zap, Kouřim, Pam. arch. I 1854, 149—161, V. Oehm, Paměti král. města Kouřimi I. Praha 1894. A. Podlaha, Posvátná místa království Českého, Arcidiecese pražská IV., Praha 1910. Dobroslav Líbal, Kouřim, Poklady umění v Čechách a na Moravě LVII, Praha 1945.

¹² J. Kremla, Předhistorické hradiště v okrese kouřimském, Pam. arch. XX, 395.

¹³ J. L. Pič, Starožitnosti země české, III, 1, 374—375, Praha 1909. J. L. Pič, Z výkumu našich hradišt. Pam. arch. XXII, 519—527.

¹⁴ K. Dvořák, Pravěk Kolínska a Kouřimska, Kolín 1936. Gg. J. Batelki in dr. B. Svobodi se zahvaljujem za dragocene pripombe arheološkega ali zgodovinskega značaja.

¹⁵ M. Šolle, Výzkum na hradišti Stará Kouřim v 1948, Archeologické rozhledy I, 1949, 22, 26—30. Isti, Stará Kouřim po nových objevech v r. 1949, AR II, 1950, 87—95. Isti, Dvojitá brána na kouřimském hradišti, AR III 1951, 105—109, 121—122. Isti, Výzkum na kouřimské akropoli, AR IV 1952, 265—267, 282—289. Isti, Starší a mladší opevnění kouřimské akropole AR V, 1953, 740—744, 760—762. Isti, Neolitické osídlení Staré Kouřimě AR VI, 1954, 735—739, 759. Isti, Dokončení výkumu slovanské akropole na Staré Kouřimi, AR VII, 1955, 70, 79—85. Isti, Libušino jezírko na Staré Kouřimi, AR VII, 1955, 655—656, 648—665.

fazi je bila ugotovljena tako vertikalna stratigrafija z raznimi naloženimi plastmi, kakor tudi horizontalna stratigrafija z raznimi objekti, vzporednimi in nadzidanimi. S temi stratigrafskimi razmerji je bilo potrjeno, da ima Stará Kouřim davno predсловansko tradicijo in da je tudi doba slovanske naselitve imela svoj razvoj in svoje spremembe.

Predсловanska naselbina. Najstarejše naselje, ustanovljeno na Stari Kouřimi, je bila naselbina iz dobe mlajše vbodne (Stichband) in jordanovske keramike; torej iz dobe mlajšega in zrelega neolita s konca III. tisočletja pr. Kr. Naselbinski objekti v obliki prostih jam in preprostih naselbinskih sledov z bogatim inventarjem pričajo o razmerju prvin vbodne in takozvane jordanovske keramike. Podoba je, da se je to naselje, ki še ni bilo utrjeno, postopno širilo s severovzhodne strani (pозnejšega slovanskega gradišča) v smeri vrha k središču gradišča. Tu je bila najdena vrsta naselbinskih objektov, skopanih v zemljo, z ognjišči in z eneolitsko keramiko (keramična skupina lijakastih čaš). V naselju pa ni bil najden noben dokaz keramike rivnaškega tipa, značilne za utrjene naselbine na višini.

Poleg manjših stanovališč z ognjišči in velikih palisadnih stavb pripada nekoliko precej razsežnih nepravilnih jam nepravilnega obrisa z globinsko razčlenjenim dnom. Gre nedvomno za velike jame gospodarskega značaja, katerih obseg pa je sporen. Vsebujejo nekoliko atipičnih črepinj in sledove žganega ometa.

Družbeni, gospodarski in vojaški vzroki so gotovo prisilili potomce neolitskih naseljencev, da so se preselili s srednjega dela gradišča na njegov južni konec, ki je utegnil biti branjen in zavarovan z naravno strmino nad Kouřimko. Bilo je dovolj, južni prostor višine proti severu obokasto ograditi in nastala je dobro zavarovana in utrjena naselbina. O podobi utrdbe nas poučuje prerez notranjega nasipa iz leta 1948.¹⁶ Njegova spodnja plast, datirana z obilnim eneolitskim gradivom, vsebuje sledi palisad, vkopanih v globino. To je dokaz najmogočnejše utrdbe iz te dobe pri nas. Ves ograjeni prostor obsega vrsto manjših bivališč z ognjišči in kletnimi jamami. Keramični in koščeni inventar se ujema z gmotno kulturo naših gradišč na višini (Řivnač, Slánská Hora, Mužský, Homolka u Stehelčevsi). Prevladujoče oblike so posode s pridejanimi tunelastimi ušesci, ansa lunata in pod. Gre tedaj za docela mlajše gradivo, kot je pri nas keramika z lijastimi čašami, tipična za neutrjeno naselje na severovzhodnem bregu Staré Kouřime.

V eneolit sodi še skupina okostnih pokopov s trakasto keramiko, žgano na višini Staré Kouřime vzhodno od kapele.¹⁷ Gre za 12 pokopov z okostji v skrčeni legi, vloženi v neglobokih ovalnih jamah, v nekaj vrstah drug za drugim. Oddaljeni so pokopi le nekaj metrov drug od drugega, tako da ni mogoče ločiti gomilnih rogov nad pokopi. Štirje pokopi so bili otroški, ostali pa so pripadali odraslim osebam. Izraziti pridevki grobov starejših so amfore z ušesi na trebuhu, čaše z valjastim grlom, okrašenim z odtiskom vrvice, vrči, drobne konične skledice in kremenasta rezila.

¹⁶ M. Šolle, l. c. AR I, 1949, 22, 26—30, AR VI, 1954, 735—739, 759.

¹⁷ Isti, l. c. AR VI, 1954, 735—739.

Po tem razgibanem in bogatem obdobju prve kolonizacije Staré Kouřime je nastal mir za celo tisočletje. Šele v mlajši in pozni dobi broná v času med leti 1100—700 pr. Kr. je bila Stará Kouřim drugič naseljena. Gre zopet za srednji gradiščni prostor bliže naravnega vodnega izvira, imenovanega danes Libušino jezerce. Tega so si izbrali za središče novega naselja tako v prazgodovini kot v poznejši dobi. Na teh krajih so naleteli tako leta 1948 kot v letih 1954—1955 na vzporedne vrste kolov z orientacijo JV—SV, v katerih moremo upravičeno gledati sledove sten stebriščnih stavb, katerih datiranje postavlja obseg okroglih jamic v fazo lužiške kulture. Naselje, se zdi, omejuje proti severovzhodu ograja iz

Sl. 3. Lonec mlajše plasti

Sl. 4. Lonec mlajše plasti

kolov, postavljena navpik v smeri posameznih koč iz stebrov. Zunaj ograje iz kolov smo našli na severovzhodni strani vrsto bolj grobih jam z nepravilnim tlorisom in s členovitim dnom, gosto izpolnjene s sporadično vsebino vsevprek atipičnih črepinj, ki jih moremo prisoditi temu ljudstvu. Gre očitno za jame, izkopane pri pridobivanju gline za stavbe ali iz drugih gospodarskih vzrokov. Celotna meja lužiške naselbine pa ni mogla biti ugotovljena. Ograja iz kolov varuje naselje le z ene strani in ne obdaja vsega naselja.

Zanimivo je bilo odkritje pravokotne polzemljenice na vzhodni rebri akropole iz mlajšega obdobja knoviške kulture, s katero so združeni nekateri drobnejši okrogli objekti in tipične stožčaste shrambe, poglobljene nekoliko metrov severovzhodno od osrednjega naselbinskega objekta. Medtem ko je šlo v prejšnjih fazah naselitve vselej za celo naselje z mnogimi naselbinskimi objekti, gre v tem obdobju očitno za samostojno posestvo z gospodarskimi pritiklinami, kakršne so v tem času navadne na raznih krajih Češke in Morave.

Sama zemljenica je poglobljena kakih 70 cm pod današnjo raven, ima pravokotni tloris z razmerji: 600 × 450 cm, orientacija V—Z. Na sredi je razdeljena z noter potegnjenim jezikom. Dno je ravno, pokrito

s pravilno razloženimi ploščatimi kamni. V oddaljenosti kakih 50 cm od navpičnih sten gre vrsta izrazito poglobljenih, raztegnjenih jam, ki podkvasto zapirajo notranjost kože. Očitno so to temelji stropne in sten-ske konstrukcije. Obseg naselbinskega objekta se je odlikoval z nenavadnim bogastvom keramičnih najdb raznih tipov posod te dobe.

Iz predgradišnega časa budijo še pozornost dvojna jama z okroglimi žrmljami za žito, datirana s trikotnim koščenim glavnikom z dvojnimi odtisi v najmlajšo rimsko dobo IV.—V. stoletja po Kr.

V isto časovno zvezo moremo postaviti tipično posodo tako zvanega praškega tipa, najdeno v nasipu slovanskega okopa, ki bodisi zaključuje število predсловanskih objektov, ali narobe, ako priznamo slovanski značaj keramike tega tipa, k čemur zavzemajo današnji raziskovalci povečini pritrtilno stališče — pa predstavlja sled nekake najstarejše slovanske naselbine iz dobe naseljevanja ljudstev na Stari Kouřimi.

Prava slovanska naselitev Stare Kouřimi, če ne upoštevamo pravkar omenjene možnosti, je določena s čisto arheološkega in tipološkega vidika s keramiko srednje gradiščne dobe, ki jo slovanski raziskovalci na osnovi dosedanjih skušenj soglasno datirajo med leta 800 in 950. Gre za docela ločeno keramiko, raznih oblik, izdelano z roko, rob pa ima že sledove lončarskega kolesa. Ta keramika je dobro žgana v sivorjavih osenah in z obilno primesjo sljude. Lončene posode se odlikujejo s plastično izdelanim vratom, z okrasom iz vrezanih posameznih valovnic ali iz skupin valovnic, kar je najbolj tipično. Izmed ostalih okrasnih prvin se uveljavljajo v obilni meri pasovi vbodov z glavnikom, obrobne vrezane črte, značilne za mlajši razvoj. Tipološko starejši pa so motivi kaset in motivi vrste lokov. Na dnu so bila ugotovljena tako preprosta znamenja jamic, ki utegnejo biti le tehnična stvar, ali pa tudi plastičen križec, spominjajoč že na znak lončarske delavnice. Osnovne oblike posod so tako lončene posode, kot steklenice z valovitim ali mehko upognjenim vratom z analogično vrezanim okrasom. Posamezno se pojavljajo tudi skledaste posode, konične z ravnim ali navzven upognjenim okrašenim robom.

Pomenljivo je dejstvo, da se kouřimska keramika opazno razlikuje od tistodobnih keramičnih izdelkov češkega plemena tako po tehniki izdelovanja, kakor v znatni meri glede okraševanja, na primer z nagnjenjem k plastičnosti. Nasprotno pa je moč slutiti določene skladne prvine z okrasnimi oblikami severnočeškimi, celo z lužiskosrbskimi na eni strani in določne stike z istočasnimi moravskimi delavnicami (na primer keramika blučinske oblike).¹⁸ To očitno pričra tako o razviti trgovini kouřimskega središča, kakor tudi o njegovih koristnostnih tendencah.

Izdelki drugih obrtnih panog, kot železno orodje in orožje (nožiči, okovje lesenih veder, puščice, sekirice in kopja), ali koščeni predmeti (iglice, koščene »drsalke«) naravno nimajo teh lastnosti in ne morejo biti vzpodbuda za širše družbeno-zgodovinske ali kronološke zaključke. Sorazmerna revnost boljših najdb izpričuje prej izropanje gradišča, ko je propadla njegova moč, kakor pa lastno slabost v izdelovanju.

¹⁸ Isti, AR VII, 1955, 70; J. Poulík, Staroslovanská Morava, Monumenta Archaeologica I, 69—101, Praha 1948.

Drobne najdbe vobče, med njimi pa zlasti keramične, smo zasledovali po posameznih plasteh, ustrezajočih posameznim slovanskim stavbenim razdobjem in narejeni so bili poskusi, da bi razločili starejše tehnične in okrasne oblike od mlajših. Pri tem so prišli do dognanja, da je sicer mogoče ugotoviti starejši in zrelejši značaj posameznih izdelkov, soglasno s stratigrafskim opazovanjem, ni pa med posameznimi horizonti izrazitih mejâ, zato je moč le sprejeti postopni dotok mlajših oblik in tehnik ob istočasni uporabi arhaičnih oblik. Popolnoma pa ni mogoče teh izkušenj uporabiti za jasno ločitev starejših objektov od mlajših v horizontalni stratigrafiji, kolikor ni šlo za jasno prekrivanje dveh vrst druge nad drugo. Ta okoliščina priča dalje o tem, da gradišče ni doživelo kakega preveč dolgega razvoja. Pri tem je znova treba imeti na umu celotni konservativnejši značaj slovanskega lončarstva.

Nekatere značilne skladnosti kouřimske keramike iz starejših plasti z mlajšim plastmi na slovanskem gradišču v Klučovu (okr. Č. Brod)¹⁹ pričajo o tem, da je klučovsko gradišče bilo pred kouřimskim, le-to pa je v svoji najvišji fazi dočakalo mlajši razvoj. S primerjavo s Slavnikovskim gradiščem na Libici prihajamo k zaključku, da libiško gradišče v času razcveta Staré Kouřime ni imelo daleč takega upravnega in oblastnega značaja kot Kouřim, čeprav jo pozneje prekaša. Po keramičnih najdbah zasledujemo v soglasju s stratigrafijo tekoč prehod oblastnega pomena vseh treh preiskovalnih gradišč poznejšega slavnikovskega ozemlja: Klučov-Kouřim-Libice.

Najvažnejši prispevek kouřimskega raziskovanja zdaleč niso drobne najdbe, ki so imele le drugoten pomen v okviru stratigrafskega opazovanja in v ugotavljanju relativne kronologije, marveč veliki stavbni objekti posameznih najdiščnih horizontov. Mnogi od teh objektov so prinesli novo problematiko in pokazali docela nepričakovano podobo družbenega življenja na slovanskem gradišču tedanje dobe.

Najstarejša stopnja slovanske naselitve. Vsako gradišče ima v prvi vrsti obrambni značaj. Tudi kouřimsko gradišče je bilo ustanovljeno od čeških Slovanov zliškega plemena iz istih imenovan. Prekritje majhnega žlebovitega jarka z dvema stavbnima napravama srednjega nasipa, njegova vzporednost z notranjim nasipom in logična domneva, podana z najmočnejšo obrambo najjužnejšega kota gradišča v prvotni površini utrjene eneolitske naselbine, silí k sklepu, da je notranji nasip očitno varoval le začasno slovansko gradišče. To dokazuje tako sporadični torso slovanskega okopa, porušen nad sesedlino eneolitske utrdbe v srednjem nasipu, kakor tudi imenovani žleboviti jarek, ki je, se zdi, začasno omejeval gospodarsko predgradje tega skromnejšega najstarejšega gradišča. Oba objekta spremlja keramično gradivo iz srednje gradiščne dobe.

Slovanski okop notranjega nasipa sestoji iz ruševin drobnega kamnja in večjih zoglenelih kosov lesa, pričajočih o leseni okrepitvi okopovega čela glinasto-lesenega nasipa.

Prostor najstarejšega areala ni bil posebno močno naseljen. Slovanske najdbe tesno za okopom in na južni strmini nad Kouřimo pričajo bolj o vojaški posadki, kakor pa o bogatem naselju.

¹⁹ J. Kudrnáč, Slovanská obydlí na hradišti v Klučově AR VII, 1955 48, 61—67, 75—75. R. Turek l. c. Slavníkovská Libice, Praha 19 .

Druga stopnja slovanske naselitve. V sledeči dobi druge slovanske ureditve gradišča je bil h gradišču priključen ves prostor 40 arov in razdeljen z dvema nasipoma — z zunanjim in srednjim nasipom — na tri dele: notranji areal, srednji areal in najobsežnejše predgradje.

Za osnovo utrjevalne tehnike okopov druge slovanske stopnje so uporabili izključno leseno konstrukcijo. V zunanjem nasipu sestoji sama konstrukcija okopa iz lesenih skrinj v obsegu 4×4 m, napolnjenih z glinastim gradivom. Zunanja stena teh skrinj in posamezne stranske stene so iz protja, podprte spodaj z ozkimi lesenimi drogovi; notranja stena je trdnejša, sestavljena iz silnih hrastovih stebrov, katerih odtiski so bili z raziskavo nedvomno dognani. Znotraj je ograda podprta z mogočnimi lesenimi stebri v pravilnih razmakih 180 cm v sistemu opornikov, ki po dva ali trije podpirajo okop do višine 4—5 metrov. Na zunanji strani se okop opira na zmerno odrezani glinasti nasip, spadajoč k jarku. Jarek je širok nad dvanajst metrov in visok kot višina okopa, 5 metrov. Sovražnik je tedaj moral premagati višinsko razliko 10 metrov.²⁰

S sondo, vodečo v sredino zunanjega nasipa so prišli l. 1949—1950 do glavnih vrat v gradišče. Okop je bil na teh mestih pretrgan v širini 25 metrov in upognjen na obeh koncih s stranskimi krili na notranjo stran, v gradišče. Krila so imela isto konstrukcijo kot okop sam. Sama vrata so bila deljena s trioglatim, na obeh straneh poševnim nasipom glinice, tako da sta se tvorila dva dohoda, ki sta z obliko kril in nasipom imela obliko obrnjenega S tlorisa. Srednji blok glinice je bil obložen z dvojnimi stenami iz protja z navpičnimi lesenimi drogovi kot osnovo, katerih natančni odtisi so ohranjeni. Na stolpasti blok glinice so prihajali po poševno odsekanem glinastem nasipu, na okop pa ali po analogičnih nasipih ali po lestvah. Krona okopa je bila speta z lesenimi, vodoravno vloženi tramovi in morda z naknadno utrjenim doprsnim kamenitim zidkom, sesutim v jarek.²¹

Srednji nasip v tem starejšem slovanskem obdobju je bil analogičen, toda enotnejši. Okop je zgrajen enako iz skrinj enake širine, zunanja in notranja stena skrinj pa je sestavljena iz palisad, stebrov ali kolov, zabitih v zemljo in se opira na obeh straneh na poševne lesene opornike samo v eni vrsti. Iz tega je moč sklepati na nekdanjo manjšo višino okopa srednjega nasipa, od višine, kakršna je bila na zunanjem nasipu.

Značilno za to stopnjo je, da je vsa utrdba bila zgrajena iz lesa. Tehnika konstrukcije je zahtevala delo spretnih in strokovnih tesarjev, ki so les, povečini hrastov, za stavbne namene obdelali. Tehnika okopne konstrukcije iz skrinj brez bistvene uporabe kamna kot stavbnega člena z dosedanjim raziskovanjem na Češkem ni bila ugotovljena. Ta utrjevalni tip pa poznajo utrdbene stavbe sosednega Šlezkega, kjer imajo svojo davno tradicijo že od pozne bronaste dobe, morda iz gospodarskih vzrokov. Podobno konstrukcijo izpričuje gradišče v Osobovicah pri Wrocławu, datirano v pozno bronasto dobo, iz slovanske dobe pa gradišče

²⁰ M. Šolle, AR II 1950, 87—93.

²¹ M. Šolle, Staroslovanská dvojitá brána na Staré Kouřimi a její restaurace, Pam. arch. XLIV 1953, 347—361.

v Popšicah, v Kowalovi Gorci pod Gostyniem in v Lubomi.²² Obilna izraba drevesnih debel in poludebel je pa značilna za vrsto nadaljnjih poljskih gradišč. Ker je ta tehnika v bistvu tuja zahodnim vplivom, začeniši z območjem češkega plemena in lužiškosrbskih plemen, moremo v njej gledati pojav tehnike vzhodnočeških, hrvaških in poljskih plemen, pri čemer je severovzhodni izvor te tehnike izkazan z ožjim družbeno sorodstvenim temeljem v etničnem smislu.

Že v tej starejši stavbni dobi je prišlo do zanimive preureditve prostora ob jezercu, zvanem od davna Libušino.²³ Gre za izkoriščanje

Sl. 5. Lonec mlajše plasti

Sl. 6. Del lonca mlajše plasti

spodnjega vodnega izvira, izvirajočega v največji globini v srednjem gradiščnem arealu pod akropolo. Danes vidimo na tem mestu močvirno mlako s premerom 4×8 metrov. Z raziskovanjem pa smo spoznali, da je v staroslovanski dobi tu bil obsežen vodni zbiralnik v velikosti 30×70 metrov z umetno odsekanimi bregovi, ki so bili utrjeni s sestavo kolov. Ker je bil vodni izvir sredi gradišča za njegove prebivalce neprecenljiv činitelj tako z gospodarskega kot z vojaškega vidika, ni bilo čudno, da je ta vir njihovega življenja bil dostojno urejen. Soglasno s tem pa je prišlo do ureditve, ki zahteva pri interpretaciji globljega premisleka. Vodni zbiralnik je bil na strani s smerjo k akropoli, naravnemu središču vsega gradišča obdan z jarkom, v obsegu okoli 15 m, izdelanim preko srednjega gradiščnega ozemlja med notranjim in srednjim nasipom v mirnem loku. V smeri k akropoli je bil tedaj pristop mogoč le tik ob notranjem nasipu. Na notranji strani jarka je bila ugotovljena enostavna palisada. Prostor med vodnim zbiralnikom in jarkom z okopom je bil pristopen na obeh straneh z ozkimi vhodi ter zavarovan s prečnimi zaporami. Na zunanji strani, proti sovražniku, kjer bi bil obrambni vzrok za to pomembnejši, ni bila odkrita analogna situacija. Ker je v tretji slovanski gradbeni dobi na Kouřimi prišlo do

²² W. Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, 182—191, Poznań 1948.

²³ M. Šolle, Libušino jezírko na Staré Kouřimi AR VII, 1955, 655—656, 648—665.

obnove jarka in okopa, ni moč v obrambni ureditvi gledati začasne naprave, marveč stalno, trajajočo dejansko vso dobo razcveta Staré Kouřime. Ker vojaških vzrokov glede na smotrno postavitev okopa ni moč resno upoštevati moremo pomen jezera pripustiti le družbeno-kulturnim vzrokom, s katerimi gospodarski in vojaški pomen obstoja vode znotraj gradišča ni spodbit. Za to razlago priča seveda tudi sam prostor, izvzet iz obče uporabe, kot nekak posvečeni kraj, dostopen le svečeniku, dalje

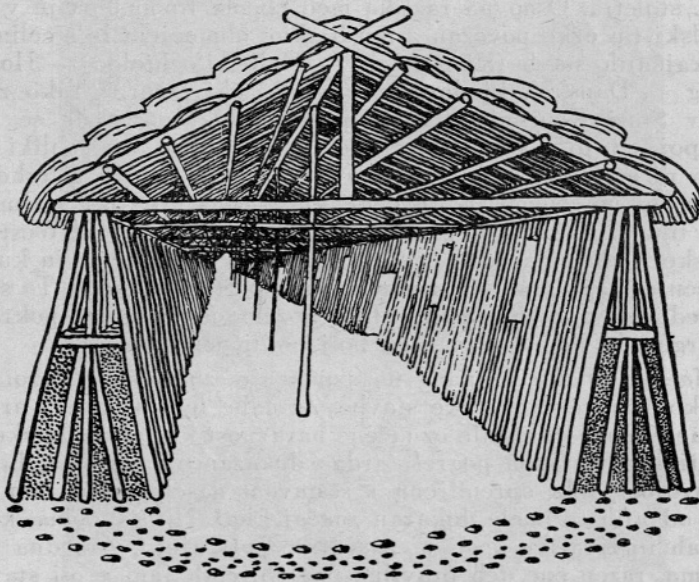

Sl. 7. Osnove stavbe prekrte z mlajšim srednjim obzidjem

dve večji ognjišči pri bregu in odsotnost naselbinskih objektov. Neposrednih analogij za tako situacijo na drugih slovanskih gradiščih ta čas nimamo.

Drugi veliki stavbni spomenik iz druge slovanske stavbne dobe na Stari Kouřimi je velika tako imenovana dvoranska stavba, postavljena tik za okopom srednjega nasipa na akropoli gradišča. Njena širina 4 do 6 m ustreza približno širini doslej raziskanih slovanskih stavb, njena dolžina 90 metrov pa se naravnost razlikuje od vseh doslej znanih analogij. Tudi konstrukcija sten in zaključki stavbe so posebni. O konstrukciji sten je moč soditi na osnovi odtisov, izdolbenih v zemlji. Tu je pet vzporednih vrst jamic, ki leže kakih 50 cm druga od druge. Tudi posamezne vrste so med seboj enako oddaljene. Medtem ko srednja vrsta sestoji iz majhnih jam od drobnih kolov, tvorijo ostale vrste podolgovate jame od stebrov, ki so bili v zemljo postrani zabiti. Širina vsega pasu znaša 150 cm. Nastanek jam omogoča predstavo konstrukcije sten z

maksimalno višino 5,80. Presek obeh hlodov naznačuje razdelitev konstrukcije v višini 2,20 m na dva dela, katerih spodnji je bil očitno napolnjen z glino, mahom ali s slamo, medtem ko je gornji ostal neizpolnjen, da bi skozi presledke med hlodi mogla v poslopje prihajati svetloba in zrak. Zaključki so bili na obeh krajših straneh polkrožni, apsidalnega značaja in iste konstrukcije kot stranske stene. V obliki zaključka pa ni treba gledati dokaza za kak posebni značaj cele stavbe, kajti pri palisadni konstrukciji tega tipa je tudi apsidalna oblika zaključka naj-

Sl. 8. Rekonstrukcija stavbe na akropoli v starejši plasti

smotrnejša tektonična oblika. Glede na sorazmerno trdno in nenavadno zapleteno konstrukcijo sten ni moč dvomiti o obstoju strehe, četudi nimamo razen nekoliko nosilnih stebrov v osi stavbe nikakih drugih dokazov. Po dosedanjih skušnjah ni mogoče za naše dežele rekonstruirati v danem primeru drugega tipa strehe kakor sedlaste z zatrepom nad obema polkrožnima zaključkoma. Dvoranska stavba je imela na južni strani v smeri k arealu gradišča dva vhoda na krajih, kjer je bil pri arheološkem preiskovanju pas vrste kolov pretrgan v širini kakih dveh metrov. Pomanjkanje analognih stavb v slovanskem okolju in nepoznavanje tedanjih družbenih razmer je ovira pri ugotavljanju funkcije te stavbe.²¹

V slovanskem svetu je ta tip stavbe zares edinstven stavbeni spomenik, s svojim obsegom je vsekakor morda v tej dobi najdaljša stavba v širokem okrožju srednje Evrope. Raziskovanja, izvedena isti čas v

²¹ Isti, Výzkum na kouřimské akropoli, AR IV, 1952, 265—267, 282—289.

Warendorfu (Westfalsko, zah. Nemčija), so odkrila sledove 11 velikih dvoranskih stavb z enim ali dvema osrednjima vhodoma s podobno širino in dolžino, dosegajočo največ 29 metrov. Konstrukcija sten se približuje kouřimskemu tipu z osnovno zamisljivo navpičnih vrst stebrov s poševnim opornikom. Kouřimska konstrukcija stavbe je pač bolj sestavljen tip. Orientacija od V—Z, tipična za vse velike stavbe te dobe, se uveljavlja tako pri westfalskih kot pri kouřimskih stavbah. Časovno so westfalske stavbe nekoliko pred kouřimsko stavbo, kajti datirane so s koncem VIII. stoletja, medtem ko moramo našo stavbo postaviti največ v drugo polovico IX. stoletja. Osnovna razlika med obema tipoma pa je v tem, da je westfalski tip ozko povezan z nordijskim območjem in s celim okrožjem tamkajšnjih stavb (Kunsebeck — Halle, Fochtelloo — Holandsko, Trelleborg — Dansko), ki dovoljujejo vikiški izvor.²⁵ Tako zvezo pa moremo v Stari Kouřimi težko pripoznati. Okolnosti, da se v skoro isti dobi pojavljajo v srednji in zahodni Evropi po vsej obliki sorodne stavbe, pa ni moč preiti. Ker v vsem slovanskem okolju ni take stavbe, vsaj ta čas ne, ne smemo izključevati kakršnegakoli stika s tem severo-zahodnim tipom. To sicer ne priča o kaki ožji odvisnosti od Westfalskega in nordijskega območja, toda govori o znatnem vladajočem in kulturnem pomenu centralnega gradišča, kakršno je bilo Stará Kouřim. Ta stvarnost nujno predpostavlja pomembne stike z zelo oddaljenimi pokrajinami, bodisi s trgovino, bodisi z zvezami bolj političnega značaja.

Westfalske analogije nam ne pomagajo znatno pri ugotavljanju funkcije kouřimske dvoranske stavbe. Zgradbe tega tipa v Warendorfu, ki niso imele ognjišč, so bile označene naravnost kot gospodarske stavbe. Tudi kouřimska zgradba pogreša trdno dokazanega ognjišča, bila pa je v enem svojem delu opremljena s sestavom naselbinskih jam v vrsti. Nekatere od njih so imele dokazan značaj kleti. Njih vsebina, keramika v črepinjah in živalske kosti ta značaj še potrjujejo. Zahodna polovica stavbe nima, razen ene, teh pravilno poglobljenih jam v osi stavbe, kar predpostavlja deloma drugo njeno funkcijo. Po tem moremo soditi o dvojnem namenu dvoranskega prostora soglasno z dvojnimi značajem obeh polovic, pri čemer bi vzhodna polovica rabila bolj kot bivališčni prostor, zahodna pa kot zbirališčni prostor. Kljub temu, da pri arheološkem raziskovanju nismo našli ločilne stene med obema deloma, je ne smemo izključevati. Vežanost stavbe k poteku srednjega nasipa, za katerim je tesno postavljena, samo dva vhoda na oddaljenosti 90 metrov, torej sorazmerna zaprtost tega prostora in zraven tega še njena centralna lega na akropoli — to so vsekakor glavni činitelji za presojo njenega pomena. Trdno menim, da je stavba skrivala in varovala zelo dragoceno gradivo, ki je moralo biti v času vojne posebno varovano. Ni važno, ali je šlo za stalno zakladnico plemena z dragocenimi naturalijami, ali za priložnostno zatočišče v času vojne, kamor je bil seveda spravljani tudi vrednostni inventar, a le začasno. Delež vojaške posadke pri tem varovanju je zelo verjeten. Dvoranska stavba pa je propadla na koncu srednje slovanske dobe v ognju in za mlajše slovanske uporabe ni bila

²⁵ W. Winkelmann, Eine westfälische Siedlung des 8. Jahrhunderts bei Warendorf Kr. Warendorf, Germania 32, 1954, 189—205; 204. Lauring — H. Höller, Trelleborghuset's rekonstruktion, Aarboger 1952, 108—162.

več obnovljena. Morda je kaka katastrofa, spremljana od požara, dokončala to starejšo stavbeno fazo in bila pobuda za izgraditev nove Kouřime, Kouřime mlajše slovanske faze, datirane približno v 1. četrtino X. stoletja.

Tretja slovanska doba ima najnaprednejši značaj, čeprav v načelu razdelitev posameznih prostorov in torej tudi obseg gradišča ostane ne-

Sl. 9. Sonda v zunanjem obzidju. Spredaj jarek s porušnim kamenjem, zadaj zunanja stena obzidja in njegova konstrukcija

spremenjen. Ker je požar uničil le okop srednjega nasipa in utrdbeni ter naselbinski prostor srednjega areala, zlasti na akropoli, je zadevala mlajša slovanska ureditev predvsem ta prostor. Prišlo je sicer očitno do manj bistvene ureditve zunanjega okopa. Ureditve notranjega nasipa zaradi njegovega znatnega propada in recentnega znižanja ni moč arheološko ugotoviti.

Mlajša slovanska faza je označena tako z dolžino resp. intenzivnostjo naselitve, kar se javlja v bogastvu najdb, tako tudi z docela novo stavbno

utrjevalno tehniko — z uporabo kamna — in z višjo civilizacijsko ravnanje — s tlakovanjem tal.

Zunanji nasip je moral biti od časa do časa popravljen glede na znatni pritisk ogromne kubature gline, utesnjene z lesenimi stenami. To so dosegli z zavarovanjem notranje stene z nizkimi phanimi nasipi proti notranji strani, kar se javlja v profilaciji nasipa. Zunanji nasip je bil do tedaj utrjen s kamnitim doprsnim ozidjem v kroni nasipa, katere ostanki v obliki kamnitega posipa so bili najdeni na dnu obzidnega jarka. Njegovi temelji niso bili naravnost z raziskovanjem ugotovljeni. Celotni značaj lesenoglinastega ogromnega nasipa pa ostane nedotaknjen.

Srednji okop, braneč srednji areal in akropolo, je moral biti naproti temu docela prezidan v novem duhu. Okop s čelno leseno steno, konstruiran iz lesa, je bil nadomeščen z modernim okopom s kamnitim čelom tako imenovanega přemislovskega tipa, kakor ga poznamo iz tistočasne Budče, Levega Hradca, Libušina in z drugih gradišč, ležečih zahodno od našega kraja. Gre za utrjevalno prvino, priljubljeno pri najbolj zahodno ležečih zahodnoslovanskih plemenih, bodisi v češko-lužiškem, kakor tudi lužiško-srbskem območju, skladno verjetno z zahodnim vplivom.²⁶

Přemislovski tip mlajše kouřimske utrdbe srednjega nasipa je sestavljen iz glinastolesene obzidne konstrukcije, ki je stopničasta in se tesno približuje k čelnemu kamnitnemu zidu, moleč čez lastno utrdbo. Čez moleči kamnitni čelni zid, spredaj odbit, ni od same zgradbe resp. utrdbenega okolja nekako markantno ločen, marveč s svojo zadnjo steno z njim ozko spojen in tvori z njim celoto. Ta čez moleči zidek je doprsnji zid za varovanje braniteljev. Širina utrdbe znaša 7—8 metrov. Ta tip utrjevanja se je uveljavil tudi v obrobni utrdbi zahodno od Libušinega jezerca, kjer starejša, preprosta lesena, verjetno le iz palisad narejena utrdba že ni zadovoljevala. Tudi če je obramba tega mesta imela očitno le simbolično vrednost, vendar so za obrambo tako pomembnega kraja uporabili tehnično najmodernejša sredstva. Tudi pri srednjih vratih, nedaleč od Libušinega jezerca, je prišlo do popravil.

Vprašanje naselitve Stare Kouřimi ostaja deloma problematično. Ako je arheološko raziskovanje v starejšo, drugo slovensko fazo prisodilo razen velike dvoranske stavbe samo sporadično naselitev, tedaj moremo v mlajšo fazo datirati objekte na akropoli in na pobočju akropole, ki jih razlagam kot temelje večjih in mlajših stavb, izdelanih iz brun.

Ako moremo objekte te vrste na sami akropoli zaradi njih omejene površine (8 × 8, 14 × 7, 12 × 25 m) razložiti povsem brez velikih težav kot temelj lesenih tal, kar je pri najmanjši stavbi 1. še jasneje zaradi 4 vogalnih stebrov, — tedaj objekta na vzhodnem pobočju akropole z 31 žlebovi in s celotno površino 60 × 60 m, ni moč tako preprosto razložiti. Tudi tu smo upravičeni predpostavljati temeljne pragove za pokrivanje celotnega prostora, nikakor pa ne kot tla ene same velike stavbe. Prej gre za kako leseno tlakovanje po načinu tedaj navadnih, s protjem nabitih poti, kar so v našem primeru uporabili za utrditev močvirnega

²⁶ M. Solle, *Nové poznatky o slovanské hradištní technice*. *Obzor prehistorický* XII, 1946, 9—12, ZPP VII, 1947, 6—13, 10. K. Guth, Praha. Budeč, Boleslav, Svatováclavský sborník, 1934, 755. I. Borkovský, *Výzkum Levého Hradce v roce 1948*, AR I, 1949, 105—109, 115—114.

terena, na krajih blizu Libušinega jezera, kamor se je zbirala voda iz okolice. Ker so žlebovi napeljami po naselbinskih kletnih objektih in nekaterih ognjiščih, je treba na krajih, kjer so nakopičeni, domnevati stavbene enote, postavljene v istem redu. Zdi se, da je posebno severni in srednji prostor bil napolnjen s temi stavbami, medtem ko je bil južni prostor prost.

V vsakem primeru gre za izredno važen objekt, pri katerem ni moči izključiti niti povezavo s kulturnim območjem ob Libušinem jezercu. Priča

Sl. 10. Ohranjen del zunanjega obzidja. Hrastovi stebri in prečne grede

o zreli družbeni organizaciji in tehnični ter civilizacijski temeljitosti tamkajšnjih obrtnikov in stavbenikov. Natančnejša odločitev in interpretacija bo omogočena šele po najdbi večjega števila primerjalnega gradiva.

V letu 1956 smo na Stari Kouřimi z metodo fosforove analize zasledili že krščansko pokopališče v vrstah, ki ga moramo nujno datirati prav v to najmlajšo obdobje slovanske naselitve.²⁷ Pokopališče je bilo urejeno znotraj kouřimskih utrd v tesni sosesčini vodnega zbiralnika Libušinke. Nato je bilo raziskanih 40 pokopov nesežganih trupel v stegnjeni legi, orientiranih Z—V. Celotno število grobov pa je mnogo večje. Na tem pokopališču so že opustili šego privedati keramične darove. Tu so bili v delu pokopov ugotovljeni predmeti vsakdanje uporabe: noži

²⁷ Pedokemično raziskovanje je bilo izročeno dr. Pelikánu in dr. Vojéčku iz Arheološkega zavoda CSAV. Raziskovanje doslej ni končano.

in ostroge pri možeh, drobni nakit: biseri, čelne preveze pri ženah in otrocih. Pokopališče je dokaz, da so bili v najmlajši fazi slovanske naselitve lastniki gradišča že kristjani. Grobišče starejše predkrščanske periode je bilo ugotovljeno zunaj gradiščnega areala.

Četrti in zadnji slovanski horizont ni posebno izrazit in se javlja samo z nekaj ognjišči in naselbinskimi sledovi, urejenimi neposredno za utrdbo srednjega nasipa. Očitno je v zvezi z obrambo srednje utrdbe.

Arheološko raziskavanje se je s sondažnimi deli dotaknilo tudi drugega sosednjega kouřimskega gradišča pri sv. Juriju, ki smo ga zaradi njegove podobe z enim prečnim nasipom ter na osnovi naključnih najdb imeli za mlajše gradišče iz romanske dobe. Tudi sondaža naše raziskovalne skupine, ki je na enem mestu presekala nasip, je prinesla dokaze o poznejši dataciji tega gradišča. Tu najdene črepinje izpričujejo IX.—XII. stoletje. S to kratkotrajno sondažo ni bilo seveda moči rešiti vprašanja, kakšno funkcijo je dobila Stara Kouřim v dobi vrhunca in razcveta slavnikovske države s središčem na Libici, tedaj v drugi polovici X. stoletja. Toda zdi se, sodeč po značaju najdb na obeh gradiščih, da bi mogli to obdobje enaciti s 4. najmlajšim slovanskim horizontom na Stari Kouřimi. Pomol pri sv. Juriju v svoji celoti izgleda že kot utrdba in okrožno središče po Přemislovcih zedinjene države.

Zaključek:

Novodobno raziskovanje na Stari Kouřimi je izpopolnilo skope zgodovinske literarne vire in prineslo nov pogled na značaj slovanskega plemenskega središča. S tega zgodovinsko družbenega vidika poudarjam zlasti naslednja osnovna dognanja raziskavanja:

1. Stará Kouřim je eno izmed naših največjih slovanskih gradišč na Češkem, ki ga je moč primerjati le z Budčo v češkem okolju in z nekaterimi velikimi gradišči hrvaškega in dudlebskega območja (Češov, Ostromčř, Hryzelej, Kneží Hora pri Katovicah).

2. Površina, lega in arheološko raziskavanje pričajo o centralnem pomenu gradišča v okviru plemenske organizacije. Sodi v dobo polnega razmaha utrjevalne umetnosti naših staroslovanskih prednikov.

3. Gre predvsem za osrednjo vojaško trdnjavo, obvladujočo celo mrežo gradišč podrejenega pomena. Glavni dokaz za to je izgraditev treh mogočnih obrambnih pasov, postavljenih v znatno globino.

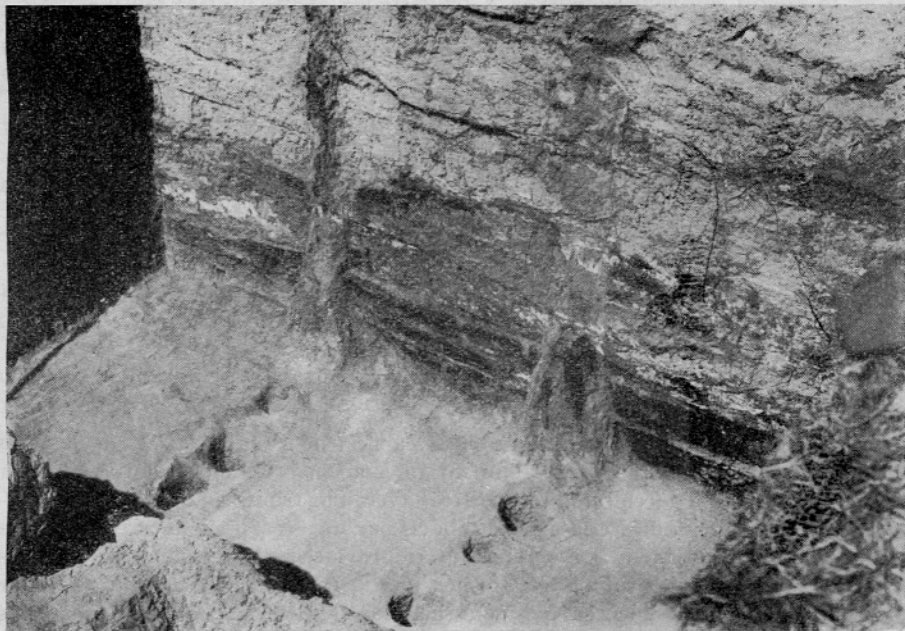
4. Gospodarsko predgradje, kjer ni bilo pomembnejšega naselja, je bilo obenem nujno zatočišče za veliko množico prebivalstva iz vse široke okolice gradišča (civitas). Naseljenci manjših in večjih posestev ter vasi v okolici so bili tisti graditelji mogočnih nasipov, obenem so pa v času nevarnosti tu našli zatočišče ter bili dolžni braniti gradišče. Tu se je še pasla živina plemenskega načelnika in tista, ki so jo sem prignali med boji naseljenci iz okolice.

5. Omejitve funkcije posameznih prostorov s širokim gospodarskim predgradjem ter naselbinskim središčem na akropoli ne pričajo o utrjeni vasi, marveč o obsežnem dvorcu plemenskega načelnika z velikimi stavbami z raznimi nameni.

6. Osrednji dvorec plemenskega načelnika je bil gotovo opremljen razen z bivališčnimi prostori tudi z vsemi gospodarskimi pritliklinami, kot

s stajami, hlevi in kaščami. Poleg vojvodovega stanovanja so bila tu vsekakor tudi stanovanja za njegovo služinčad in stalno vojaško posadko. S trgovino, dajatvami in z vojnim plenom se je množilo bogastvo osrednjega plemenskega gradišča do take stopnje, da je bilo nujno računati tudi s kako prostorno in zavarovano zakladnico vojvodskega sedeža. To funkcijo so mogle imeti vse te stavbe iz brun neenakih velikosti, v številni obširno naselbinsko koncentracijo na vzhodnem pobočju akropole. S funkcijo vojvodove zakladnice ali nekega obsežnega vojaškega zbirališča je moč zvezati ono prostorno dvoransko stavbo.

Sl. 11. Notranja stena zunanjega obzidja

Tehnika utrdbenih stavb in drobne najdbe, železni izdelki in številni keramični ostanki pričajo o izurjenih in spretnih obrtnikih strokovnjakih, ki s svojimi izdelki niso krili le potreb samega gradišča, marveč so tudi množili trgovinsko zamenjavo ter prodajo žita daleč od domače zemlje. S trgovino na daljavo so naravno rastle ne le trgovske, marveč tudi politične in oblastne ambicije vojvodovega dvorca.

Obstoj vodnega izvira gradišča je dal pobudo za zgraditev velikega vodnega zbiralnika, ki je imel gospodarski in vojaški pomen. Nekateri znaki izpričujejo tudi to, da je bil utrjeni prostor pri vodnem zbiralniku obenem posvečen kraj poganskega kulta, kraj, namenjen za kneza ali svečenika. Tudi zanimivo izpostavljeni prostor v tesni bližini na vzhodnem mirnem pobočju akropole je mogel biti v neki zvezi s tem kultom.

Najdba grobišča z vrstnimi grobovi v srednjem arealu gradišča priča nedvomno o tem, da so že v dobi razcveta gradišča bili pokristjanjeni

vojvoda in njegova družina. Splošne dokaze krščanstva pa je seveda moč zasledovati na gradišču pri sv. Juriju, s katerim je v zvezi tudi pokopališče pri sv. Vojtuhu.

Z zgodovinskega vidika je tedaj Stará Kouřim doživela zanimiv razvoj od prostorno omejenega gradišča druge polovice IX. stoletja do mogočne velikanske trdnjave z več utrdbenimi pasovi z osrednjim dvorcem vojvode in njegovega spremstva. Kouřimski vojvoda je združeval v svojem središču upravo plemena in vojaško moč. To središče je bilo tudi živahno torišče trgovine in iskana delavnica specializiranih obrtnikov. Ni čudno, da je kouřimski vojvoda težko prenašal nadvlado praškega kneza in je pri vsakršni priložnosti snoval proti njemu upor. Moč praškega kneza pa se je uveljavila kakor za kneza Svetega Vaclava, tako za Boleslava I., tako da moramo v drugi polovici X. stoletja računati s slabljenjem moči, vzdrževane le posredno z razvojem libičkega slavnikovskega gospostva. Po nasilnem nastopu proti Libici 995 se bliža definitivni konec avtonomnih moči zlichovraških vojvod v korist centralizirane přemislvske države. Pomen Kouřime kot okrožnega središča pa se še vzdržuje vse do XII. stoletja.

RÉSUMÉ

Stará Kouřim — enceinte fortifiée centrale de la tribu des Zličani aux IXe—Xe siècles dans la Bohême

Stará Kouřim est située quelque 50 km à l'est de Prague au SE de la ville de Kouřim, arr. de Kolin. Aujourd'hui Stara Kouřim est une colline avec 40 ha de surface. Au nord la colline est fortifiée, avec une triple fortification de remparts, sur les autres côtés elle est consolidée par un escarpement naturel sur le petit fleuve de Kouřimka. La clôture intérieure mesure quelque 6 ha. La plus forte des ceintures de remblais est formée par le rempart extérieur, sa hauteur est aujourd'hui de 5—4 m., sa longueur de plus de 1500 m. Les deux remparts restants ne sont pas si forts. Celui du milieu est 800 m. long, l'intérieur a une longueur de 400 m.

Le rapport le plus ancien sur Kouřim provient du chroniqueur du Moyen Age Kristián, l'auteur de la «Légende sur S. Václav» au milieu du Xe siècle, dans son rapport il raconte la bataille entre le duc de Kouřim Radslav et le prince bohémien S. Václav, où ce dernier remporte la victoire. La légende de S. Václav «Orient iam sole» du XIIIe siècle complète le premier rapport. Le chroniqueur Dalimir lie Kouřim avec le centre de la tribu de Zličani, il appelle Kouřim Zlick et considère ce nom comme plus ancien. Pour l'identité des deux noms porte témoignage aussi le registre terrien «Liber contractionum» de l'an 1529. Stara Kouřim est le centre véritable de la tribu de Zlick, la rivale la plus acharnée des habitants de Prague de Přemisl. Font mention de l'enceinte fortifiée encore les chroniqueurs Widukind du Xe s., W. Hájek et B. Praprocky, mais leurs données sont plus ou moins inventées.

Les résultats de recherches établis prouvent que Stará Kouřim, originalement appelée Liczko ou Zlicko, était le centre du duché de Kouřim, qui représentait le coeur de la souche des Zličani, ce duché comprenait le territoire de la Labe

jusqu'à la Bohême méridionale. La tribu des Zličani était bordée de Tchèques, des Croates de l'arrière pays de la Labe et de Dublets de la Bohême méridionale. De ce coeur de souche fut développé le domaine féodal des Slavnikovci.

Pendant les recherches d'une dizaine de saisons de travail sur ce territoire on a établi la stratigraphie verticale et la stratigraphie horizontale et on a constaté que Stará Kouřim a une très ancienne tradition préslave. La colonisation slave a pris son développement et ses changements propres.

La colonie préslave. La plus ancienne colonie est originaire des temps derniers de la céramique à rubans pointillés et de la céramique jordanique de la fin du IIIème millénaire a. n. è. On y a découvert une colonie non fortifiée et on y a trouvé une série d'objets appartenant à la colonie avec des foyers et de la céramique énéolithique du groupe des coupes en entonnoir.

Les habitants énéolithiques colonisaient le côté sud de l'enceinte, parce qu'il était fortifié déjà naturellement ou, tout au plus, il n'était pas nécessaire d'y ajouter trop. Dans la clôture il y avait une suite d'habitations avec les foyers et caves. Le matériel céramique et d'os s'accorde culturellement avec les enceintes sur la hauteur. Y prévalent les vaisseaux aux anses tunneliformes, ansa lunata etc. Ce matériel est plus récent que la céramique des coupes en entonnoir, qui sont caractéristiques pour la colonie fortifiée sur la rive nord-est de Stará Kouřim. Il appartient à l'énéolithique un groupe de douze squelettes accroupis avec les dons sépulcraux: amphores aux anses sur le ventre, coupes aux cols cylindriques et ornements avec empreintes de lisses etc.

Entre 1100 et 700 a. n. e. Stará Kouřim fut colonisée pour la deuxième fois, à savoir sur la place centrale de l'enceinte dans la proximité de la source naturelle appelée le petit lac de Libuša. On y trouva des traces des bâtiments à colonnes de la phase de la culture lusacienne.

Sur la côte est de l'acropole on découvrit une cave mi-souterraine de la période de la culture Knovique. Il ne s'y agit pas d'une colonie entière mais de propriétés séparées comme elles sont connues, de cette époque, dans la Bohême et Moravie.

Une cave double avec un moulin à bras appartient à la période du temps avant l'époque des enceintes. Elle fut datée au moyen d'un peigne d'os triangulaire et appartient à l'époque romaine la plus récente, IVe — Ve siècles de n. è. A la même époque appartient aussi le vaisseau du type de Prague, il fut trouvé dans le remblai du rempart slave qui représente déjà la trace d'une colonisation slave de Stará Kouřim la plus ancienne.

La première colonisation slave est fixée par la céramique ouvrée à bras franc et finie sur le tour de potier, elle est de la période moyenne du temps des enceintes, entre 800 et 950. Les vaisseaux d'argile ont les cols plastiques, ils sont décorés par des lignes ondoyantes séparées ou en groupes. Sur la céramique sont richement représentés les zones pointillées au moyen du peigne et les lignes marginales incisées, ce qui est caractéristique pour le développement plus récent. Sur le fond se trouvent de simples signes de fossettes ou des croissettes plastiques. La céramique de Kouřim est très différente de la céramique des tribus tchèques, surtout dans l'ornementation. Il y a aussi, dans les formes, quelques traits communs avec les ateliers tchèques du nord, avec les ateliers lusaciens et moraviens (p. e. la céramique de la forme de Blučín).

La période de la colonisation slave la plus ancienne. Toute enceinte présente avant tout son caractère de défense. Ce vaut aussi pour l'enceinte de Kouřim.

La superficie de la colonisation la plus ancienne n'était pas très peuplée. Les fouilles slaves tout près du rempart et sur le côté sud portent témoignage plus pour une garnison militaire que pour une riche colonisation. Le matériel trouvé appartient au temps moyen de l'époque des enceintes.

La deuxième période de la colonisation slave. Dans cette période l'enceinte fortifiée fut divisée en trois parts par deux remparts: par l'extérieur et par le rempart du milieu: la superficie intérieure, celle du milieu et par un faubourg extérieur très étendu. La technique de fortification était basée exclusivement sur la construction en bois. Dans le remblais extérieur la construction du rempart consiste dans coffres en bois — 4×4 m — remplis avec l'argile. A l'intérieur le retranchement est étayé par de puissants piliers de bois, en distances régulières de 180 cm, qui, à deux ou à trois, soutiennent le rempart jusqu'à la hauteur de 4—5 m. En dehors du rempart il y a une fosse profonde de 5 m, la hauteur entière de la fosse et du remblais est donc de 10 m. On a établi aussi la porte d'entrée. Le rempart intérieur fut construit semblablement au premier, peut-être était-il un peu plus bas. Cette technique de construction de remparts sans pierres est caractéristique pour les tribus tchèques de l'est ainsi que pour les tribus croates et polonaises. Dans l'espace central de l'enceinte se trouve un petit lac de source appelé le petit lac de Lubiša. Ici il y avait un accumulateur d'eau étendu et fortifié, 50×70 m. Une autre construction considérable de la deuxième période de construction slave est une bâtisse de salle tout près du remblai du deuxième rempart sur l'acropole de l'enceinte. Elle a 4—6 m de largeur et 90 m de longueur. La grandeur et la construction du bâtiment sont d'une particularité spéciale. Les traces montrent que la paroi était formée de cinq rangs de pieux enfoncés dans le sol. Les pieux du rang du milieu furent enfoncés verticalement les autres obliquement et inclinés vers le rang de milieu. Toute la ceinture est large de 150 cm. La hauteur maximale était de 380 m. A la hauteur de 2,20 m la paroi était partagée, la partie supérieure était ouverte pour la lumière et pour l'air. Les deux parois latérales étaient absidales. Le long de l'axe il y avait quelques piliers de support pour le toit. Du côté sud de la construction il y avait deux entrées sur les lieux où la ceinture des pieux était interrompue dans une largeur de 2 m. La grandeur et l'importance de la construction sont uniques dans le monde slave. Des constructions étendues sont connues dans la Westphalie mais elles sont bien plus petites (29 m) et appartiennent à la fin du VIIIème siècle, tandis que la nôtre appartient à la deuxième moitié du IXème siècle. L'orientation est partout E—O. On peut difficilement supposer l'influence entre les deux territoires, bien qu'il puisse s'agir de contacts commerciaux et semblables très éloignés. La construction était probablement partagée par une cloison en deux parties: une destinée aux demeures et l'autre comprenant un rang de caves de la colonie. Pour quelques unes de ces dernières on a pu constater qu'elles servaient de caves de dépôt. Sans doute la construction était utilisée comme magasin de denrées pour l'enceinte toute entière ou comme abri temporaire en temps de guerre. La construction fut détruite par le feu à la fin de la deuxième période slave et ne fut plus reconstruite. On date la nouvelle Kouřim, Kouřim de la phase slave plus récente, à peu près du premier quart du Xème S.

La troisième période slave montre le développement le plus avancé. L'étendue et le caractère de l'endroit ne sont pas changés. Comme le feu ne détruisit que le rempart du remblais du milieu et la fortification et la colonie sur l'acropole,

le renouvellement dans la phase slave plus récente ne comprend que cette place. La phase slave plus récente est caractérisée par la densité de la population, par la richesse des fouilles, par une technique nouvelle, utilisant la pierre, et par une civilisation plus développée, p. e. le pavage. De temps en temps on réparait le remblai extérieur, mais le caractère général du vaste remblai de bois et d'argile ne fut pas changé. La construction du rempart central, qui défendait la superficie du milieu et l'acropole, fut complètement changée. La paroi de bois frontale fut remplacée par un front de pierre d'ainsi nommé type Přemisl. Cette manière de fortification était usuelle chez les tribus slaves occidentales: tchecoslaciennes et serbo-lusaciennes, s'accordant probablement avec l'influence de l'ouest. On peut dater de la phase récente les objets sur l'acropole et sur la pente est de l'acropole. La grandeur des objets sur l'acropole est de 8×8 , 14×7 et de 12×25 m. L'objet de 60×60 n'est pas la construction mais le pave en bois. Dans la proximité du petit lac de Libuša les conduits se trouvent dans les caves des objets et ces objets représentent des unités de construction. Il paraît que ces constructions abondaient sur le côté nord et au milieu, tandis que le côté sud était libre. En 1956 on établit par l'analyse à phosphore un cimetière de la période la plus récente de la colonisation slave. Le cimetière était situé à l'intérieur des fortifications de Kouřim tout près de l'accumulateur d'eau de Libušinka. On examina 40 tombeaux sans dons sépulcraux céramiques; les tombeaux sont orienté O.—E. Comme dons sépulcraux on y trouva des couteaux, de la menue parure, des perles etc. Le cimetière prouve que dans la phase la plus récente de la colonisation slave les propriétaires du cimetière étaient déjà chrétiens. Le cimetière de la période plus ancienne, préchrétienne, était situé au dehors de l'endroit peuplé.

Le quatrième et dernier horizon slave n'est pas particulièrement développé, il ne présente que quelques foyers et traces d'habitations, qui se trouvaient immédiatement derrière le rempart fortifié du milieu. On examina en partie aussi l'enceinte voisine de S. George à Kouřim. Par son rempart transversal et avec quelque fouilles accidentelles, cette enceinte faisait penser à une enceinte plus récente de la période romane. Les recherches ultérieures permirent de dater cette enceinte des IXe—XIIe siècles. Notre enceinte représente une forteresse militaire centrale de laquelle dépendait un réseau d'enceintes secondaires. Cette enceinte était la cour du chef de la tribu et l'abri pour un grand nombre d'habitants de l'enceinte et des alentours. La technique des fortifications et de menues fouilles prouvent une grande activité des artisans. Quelques signes permettent la conclusion que la place fortifiée autour de l'accumulateur d'eau était en même temps l'endroit sacré du culte payen.